

Андрій ЗЮБРОВСЬКИЙ

ТРАДИЦІЙНІ ВІРУВАННЯ, ПРИКМЕТИ, ПРИПИСИ, ЗАБОРОНИ, ОБМЕЖЕННЯ ТА УЯВЛЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ХЛІБОПЕЧЕННЯМ УКРАЇНЦІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ

кінець ХІХ—ХХІ століття

Аналізуються реалістичні та ритуально-світоглядні вимоги, обмеження та приписи, які стосуються жінки-господині як основного виконавця процесу хлібопечення в традиційній українській родині. Автор доходить висновку, що вони покликані, передовсім, для забезпечення випікання хліба, придатного до вжитку як з реальної, так і з ритуальної точки зору, шляхом обмеження, нівелювання чи регламентації можливого негативного впливу з боку жінки-хлібопекарки. З іншого боку, комплекс вказаних приписів оберігав господиню від надмірних перевантажень, які могли бути спричинені роботою з випіканням хліба, та могли негативно вплинути на її здоров'я. Крім того, розглядаються випадки заміни основного виконавця акту хлібопечення: їх види, причини та сприйняття у народній свідомості.

Ключові слова: випікання хліба, жінка-господиня, хтонічні істоти, нечиста жінка, вагітність, замішування тіста, пікна діжа, первісток, чоловік.

© А. ЗЮБРОВСЬКИЙ, 2013

В традиційній українській культурі хлібопечення належало до сфери жіночих занять (чоловіки вважали таке виконання небезпечним для себе [25, с. 208; 30, с. 156]). Отже, жінка-господиня визначається як основний (часто — єдиний) виконавець процесу хлібопечення в селянській родині.

Не зважаючи на те, що окремим параметрам традиційного українського хлібопечення увага дослідників приділялась (часовим параметрам, наприклад [23, с. 368—380]), характеристики основного виконавця акту випікання хліба залишаються поки що поза увагою вчених. Зокрема дослідженню ролі жінки у господарській діяльності (в тому числі і стосовно приготування їжі) присвячена етнологічна література [8, с. 49; 30, с. 153—167]. Проте праць, присвячених виключно аналізу становища жінки як головного хлібопекаря родини немає (за винятком робіт, присвячених обрядовому печиву, весільному короваєві, зокрема, у них детально описуються вимоги до коровайниць — жінок, що вимішували та випікали коровай [10, с. 49; 24, с. 781; 41, с. 60—62]).

Завдання нашої розвідки — до певної міри заповнити лакуну у знаннях стосовно реалістичних та ритуально-світоглядних вимог до жінки-господині як основного виконавця процесу щоденного хлібопечення.

На нашу думку, детальнішого дослідження заслуговує територія Західного (південно-західного) етнографічного регіону, який включає низку історико-етнографічних районів і підрайонів: Волинь, Поділля, Опілля, Покуття, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття, Буковина [29, с. 185; 34, с. 64—85], — оскільки принаймні половина з них залишається поза сферою зацікавленень вчених-етнологів. Для порівняння і доповнення ми використали матеріал і з інших регіонів України та сусідніх слов'янських держав (Польщі, Росії, Білорусії).

Випікання хліба, як уже вказували, було виключно жіночим заняттям. При чому робота ця була досить важкою, що відбилось навіть у прислів'ях: «Коли жінка пече хліб, то мало не сказиться» [61, s. 215], «Жінка, коли пере і хліб пече, то мало не сказиться» [50, s. 351].

Л. Артюх пише, що «хліб готувала, як правило, у родині головна господиня» [8, с. 49]. На Волині хліб пекла «сама стара хазяйка» [1, арк. 112], «пекла мати, поки вже не змогла, а потім вже за-

мінювали» [24, с. 780], «якщо баба вже не здужає, то донька, а як ні, то ще й молоду учили» [4, арк. 187], а на Бойківщині — «старша газдиня» [2, арк. 3]. Матері, як правило, привчали доньок пекти хліб з 15—16 років. Це було пов'язано із їх раннім заміжжям [1, арк. 32]. Навчати ж певних етапів хлібопечення дітей (дівчат) матері починали із дитинства (7—8 років: «як вже підрослики файні: в четвертий хоть клас ходе, в третій» [4, арк. 186]), змушуючи виконувати посильну роботу: виробляти боханці, притрушувати борошном хлібну лопату тощо [2, арк. 3; 4, арк. 48]. Зокрема, на Волині інформатори повідомляють: «Саме більше кажуть місити. Мене заставляли місити: «Міси діжку». Замісила. — «Пробуй, чи добре», — кажуть. Кажуть: «Бери виробляй». Виробляли. То вже така більша була. Десь мама мали піти, я вже пекла сама хліб» [1, арк. 70]. «Я знаю, ми були менші, а треба до колгоспу скореньку: мама хліб пече і лопатою саджати. Ну, вже шось там подивитися, шоб загнутився — мама ще має другу роботу, а до нас каже: «Скоренько візьміт ножа, і діжку кругом обчисть!». Ну, та й нам показувала, і ми вже те тісто возьмем, і вже на купку, на купку. І вже накрити ту діжку, шоб було вже посла на гущу його. То ми вже коло того — вже дітей заставляла» [4, арк. 315]. Іноді роль дітей обмежувалася спостереженням: «В печі ще палиться, тому моя мама зроби підпалків (їдного або два) — батько з поля приїде снідати, шоб було шо. На сковородку той підпалок, і поставлять мене: «Вартуй, шоб не згорів» [4, арк. 125].

Часто із приходом у дім невістки цю роботу тимчасово або постійно доручали їй (чи розподіляли обов'язки — підхід був індивідуальним) [1, арк. 20, 32]. Іноді, все ж, перевагу надавали досвіду головної господині (свекрухи) [4, арк. 120]. Зауважимо, що, наприклад, у латишів є приказка стосовно цього: «Чоловікова мати жива — запах хліба ходить по хаті» [60, с. 200]. Зазначимо також, що, на думку О. Кісь, розподіл робіт між жінками у межах однієї сім'ї (свекрухою та невістками, матір'ю та старшими доньками) значно зменшував трудове навантаження на господиню [30, с. 158]. Написане, на нашу думку, повністю стосується і процесу хлібопечення.

Вміння добре випікати хліб було своєрідним маркером, що визначав ступінь досвідченості та вмілості господині. Таке мистецтво набирало виключно позитивних рис у народній свідомості. «Із випіканням хліба поєднувались господарські знання, і зневажали ту господиню, котра не вміла добре його спекти: оскільки думали, у чийому домі хороший хліб, у тому хороша господиня» [43, с. 239—240], — писав щодо східних слов'ян А. Терещенко. Стосовно цього на Слобожанщині говорили: «Заноздрюватий (пухкий, пористий. — А. З.) хліб, значить — хороший, значить — і господиня хороша» [38, с. 163], а на Волині: «Це вже мистецтво кожної господині. В одній господині був кислий хліб, в другій був солоний, в третій був ніякий, а в четвертій їсиш — і як об'їденіє» [4, арк. 86].

Жінка чи дівчина, що не уміла пекти хліб, викликала осуд та висміювання у народній свідомості. Причому засуджувалась не тільки (і не стільки) сама невміла хлібопекарка, як і її мати, за те, що не навчила доньку випікати хліб: «Значить, взяв богач тоже богачку дівчину. Та й пішла вона за невістку, а вдома ж нічого не вміла: не вчили, бо була єдиначка. Значить — всьо, прийшли. А тая свекруха тамка, ну, шоб шось вдома зробила, спекла: на тяжке в поле не брали на роботу. Треба хліба. А вона хоче їхати до мами в гості, шоб шось мамі завести. Добре! Значить, свекруха каже: «Во, мука є, — принесла, — розчиниш і тамка шо є замісиш і спечеш, і ви поїдете завтра тудя до батьків в гості». Вона взяла розчинила в тих нецьках, замісила. Приніс дров чоловік, запалила і з нецьками всадила до печі. То я Вам переказую, колись і нам переказували. Ну, і шо: пікся зверху, засмалився, а ту всьо обгорів, нецьки обгоріли. Та й каже чоловік до неї: «Слухай, ти, може, вже витягай. Бо, — каже, — може, вже печений?» Ну, а він вже так обгорів тамка. Та й вони витягли вже. А, видно, мама добре синові наказала, як ту шо. Та й взяли витягнули: печений — не печений? Значить, вишкрабали файно, завинули у хустину, і на фіру, і вези! Їдуть. Приїхали. Та й привозе мамі той подарок. Та й вона те дивиться, та й мовчить. До зятя ніц не буде казати. Та й каже: «Знімай, та й бери неси». А вона собі увібралася в білу су肯ку, взяла під пахву, та й приходе до хати. А

мати дивиться, аж очі падають, серце чуть не в ямі: «*Шо ж ти то?! Хто ж то пік?!*». «*То я, мамо, пекла*». «*Ну, а як так?! Та ж ти шо не бачила, як я пекла? В чім ти пекла?*» «*У нецьках*». Вона розказує так. Та й мати подивилася, та потім думає: «*Ну, кого буду сварити, зятя чи тих батьків, як я її не навчила*» [5, арк. 6].

Зазначимо, що у сферу суто жіночих занять крім випікання хліба часто входило і виготовлення борошна на жорнах [47, с. 173].

В українців побутовали певні приписи, що стосувалися основного виконавця процесу виготовлення хліба.

Отже, ритуально-фізіологічні заборони, що стосуються жінок, які печуть хліб, вимагають від них «чистоти», що наближається до ритуальної, засвідчуючи обрядовий, культовий характер побутового акту випікання хліба [40, с. 20].

Зазначимо, наприклад, що у росіян серед найтяжчих гріхів жінками на сповіді зазначались і такі: «невмитими руками хліб брала, без молитви його розчиняла і в піч саджала» [40, с. 20]. За уявленнями поліщуків теж заборонялося торкатися хліба, будучи невмитим [56, с. 14]. Зазначимо, що миттю рук перед вживанням їжі у традиційній культурі надавалось настільки велике значення, що навіть за відсутності води необхідним вважалося хоча б потерти їх снігом, землею, травою чи, принаймні, дмухнути на них [27, с. 256].

Необхідним для жінки-господині, що випікала хліб, вважалося дотримання різноманітних приписів, що регламентували часові параметри процесу хлібопечення. Нехтування ними, за народними повір'ями, могло спричинити, по-перше, випікання непридатного до вжитку печива (вважалося, що під час цвітіння злакових хліб не вдається [23, с. 369—370]); по-друге, погіршення здоров'я самої жінки-господині, що пекла хліб (за уявленнями українців, жінці, котра пече хліб у свято, неділю чи п'ятницю, може покрутити пальці на руках або вона може згодом хворіти на тяжкі головні болі [23, с. 370, 373, 374]); по-третє, нехтування приписами могло спричинити негаразди як сім'ї порушниці, так і селу загалом (як кара за порушення табу на випік хліба могла бути посуха; міг осліпнути хтось із членів родини порушниці, хто вживав «неправильний хліб», міг осліпнути; могли постраждати діти порушниці

[23, с. 370—371, 372—373]). Отже, дотримання приписів, що регламентували часові характеристики випікання хліба, мали, з одного боку, вберегти саму господиню (її родину, село загалом) від можливого негативного впливу від виконання робіт у «негативний» час, а з другого — забезпечити випікання печива, придатного до вжитку як з реальної (вберегти від марнування продукту), так і з ритуальної точки зору. Зазначимо, що у традиційній культурі сформувалося негативне ставлення до тих жінок, які нехтували окресленими приписами: «*Тільки люди соблюдали свято, і закон якийсь був, то в п'ятницю не пекли. То вже дехто каже: «Ай! Вона може і в п'ятницю пекти хліб!»*». *То вже жінки говорять: «А її шо свято? Вона, — каже, — і п'ятниця навіть хліб пече!»* [4, арк. 226—226].

На Волинському Поліссі дівчатам заборонялося вбивати вужів — в майбутньому їм не буде вдаватися хліб [31, с. 146]. З аналогічних міркувань жінкам на Забужжі не можна ні вбивати, ні брати у руки мишей та жаб [53, с. 217]. Вбивати гризунів заборонялось і господарям на Волині — не вдаватиметься хліб [51, с. 149].

Такі приписи, очевидно, мають наступну основу:

Жіночі руки можуть набувати ритуальної нечистоти через контакт з хтонічними істотами (жаба, змія, миша) чи мертвечиною (як антитеза символіки життя і росту).

Вказані істоти могли бути носіями різноманітних інфекцій (як живі, так і мертві), які, за відсутності медичних препаратів — антибіотиків, могли спричинити фатальні наслідки.

Змії, жаби та миші у східнослов'янській культурній традиції стійко уявлялися антагоністами сонця, оскільки вони пов'язані, по-перше, із підземним мороком (він є антагоністом сонця, як джерела світла), а, по-друге, із землею та небесною вологою [20, с. 283, 284, 289]. Зв'язок змії (а жаби та миші в традиційній культурі пов'язуються разом із зміями єдиним концептом «гади» [20, с. 403]) з водою встановлюється через:

а) локус перебування змії у народних оповіданнях — водойми (джерела, болота, річки). В українців Закарпаття відомі оповідання про могутнього літаючого змія «шаркана», що стереже воду і не дає її людям [20, с. 289];

б) українці ототожнюють райдугу (смок, цмок, цмук) із змієм, що п'є воду з водойм, звідки вона потім проливається дощем (Волинь, Бойківщина) [20, с. 290; 28, с. 111; 32, с. 6];

в) змія має стосунок до так званого «запірання вод» [19, с. 335], тобто до посухи. Так, українці Закарпаття вбачають причину посухи у тому, що змія закрила джерело, внаслідок чого не може йти дощ [20, с. 290]. Непрямий стосунок до вказаних уявлень має повір'я буковинських гуцулів, за яким поява на небі веселки — до припинення дощу, оскільки «вона й воду випиває з ріки» [28, с. 111]. А оскільки веселка асоціювалась із змієм, то й виходить, що він випивав усю воду з річки, закриваючи її в собі, тому і переставав йти дощ.

Очевидно, такі мотиви спричинились до витворення повір'я про те, що вбивство змії спричиняє дощ [20, с. 290] (під час посухи, зокрема, цих істот вбивали навмисне — для викликання дощу [21, с. 73]). Звідси стає зрозумілою заборона жінкам вбивати «гадів». За уявленнями, смерть цих істот була причиною опадів, надмірна кількість яких спричиняла, особливо на пізньому етапі дозрівання збіжжя та жнив, псування зернового хліба. Злакові, яких не встигали зібрати через опади, вилягали, мокріли та проростали просто на полі (зерно у колосі пускало паростки), іноді навіть вже зібране, у снопах та скиртах: «Або ше може не вдаватися хліб, як збоже поросле. В півкопи клали, та й, може, приросла» [4, арк. 227]. Із борошна, зробленого з такого зерна, за твердженнями інформаторів, зокрема з Волині, хліб не виходив: «Такий був хліб часом, то то, певне, в колгоспі, як получали зерно, а зерно то було де пророщене, то був нікудишний. Спечеш хліб, і шкуринка відстає, а всередині лепуюх» [4, арк. 117]; «А ше було, знаєте, як така во слота була, як отепер (коб де ше хоть далі не йшов, шоб жнива ше пройшли), шо поросла пшениця на пні, були такі паростки тії. Ну, потім ніхто ні хліба не спік, ні пирога. Як він стоїть два дні кисне, три — і тепіро ту воду сціджують, і тепіро роцциняли хліб чи пироги місили. І то не мона було додати нічо. І то так: такі хороші нарухаються в печі, загнітяться, і от вийме з печі — і зробиться пляцок — клей» [4, арк. 214]; «Якшо трапляється пророще збіжжя, то тоже буде недобра

мука» [4, арк. 257]; «Як от дощі, а воно на пні поросте, то хліб не получится: рідне, рідкий робиться. А як фayne зерно — то фayne» [4, арк. 289]; «Порощене жито було. То з нього не мона спекти. Бо він гарно так: і замісиш його, і висходить тобі гарно. А сади в піч — тоже гарно виросте. А як виймаєш з печі, кладеш: він раз — і верх донизу впав. А всередині тісто таке, шо мона коники ліпити з нього. То воно не йде, бо воно солодке, бо воно порощене, то воно не йшло на хліб цього» [3, арк. 106].

4. Змії, миші, жаби розглядались у народній культурі як своєрідні посередники між світом живих і світом мертвих, оскільки зимування змії у землі, риття мишами нір розглядалось як тимчасове перебування на «тому» світі [20, с. 286]. Вплив «гадів» на метеорологічні явища (дощ, наприклад) аналогічній функціям, котрі приписують померлим [44, с. 106]. Звідси, очевидно, сприйняття змії, миші як уособлення душі покійного предка [20, с. 286, 403, 405]. Зазначимо, що в традиційному українському хлібопеченні надзвичайно частими є апеляції до тих чи інших категорій душ предків. Зокрема, навіть піч (її осердя) уявлялась місцеперебуванням душ покійників чи демонологічних персонажів, що зближувались з ними [39, с. 312, 335]: «А коли людина помре, то Пан Бог видає наказ, щоб людська душа сиділа на черені (де хліб печуть) рік і шість тижнів, а як покута закінчиться, то аж тоді йде на тамтой світ» [49, с. 96]. Тому, очевидно, вбивство змії чи миші розглядалось як акція неповаги до покійних предків, які, в свою чергу, «відмовлялись» допомагати у хлібопеченні — тому і не вдавався хліб.

Вважалось, що хліб не може пекти «нечиста» жінка. Такою, в традиційній українській культурі, вона була:

1) під час менструації [7, арк. 241];

2) після статевого акту з чоловіком. Випечений нею хліб не вдається [40, с. 20] (підгорить, як вважалось, наприклад, у росіян [9, с. 101]).

У момент регул жінці заборонялось приймати участь у різних видах господарської діяльності. Чи не найсуворішим було табу на участь господині під час місячних у процесах, спрямованих на ферментацію продуктів харчування (замішування тіста, випікання хліба, заквашування огірків, капусти, засолу-

вання сала тощо [7, с. 243—244; 57, с. 390]). На Волині таку заборону вмотивовували тим, що все, до чого б така жінка не торкнулась, — неодмінно зіпсується [12, с. 129]. Аналогічний припис поширений також у Білорусії, Словаччині, Польщі [40, с. 20]. Комплекс уявлень про нечистоту жінки під час менструації, очевидно, пов'язаний із страхом менструальної крові. В Стародавній Греції, наприклад, вважалося, що собака, яка її злиже, неодмінно сказиться. З цим також пов'язана заборона жінкам в такий період переступати через будь-які господарські засоби [36, с. 15].

Очевидно, що заборона жінці під час менструації брати участь у господарських роботах виникла на основі народних гігієнічних уявлень. Зважаючи на те, що український традиційний жіночий костюм не включав такого елемента як нижня білизна [13, с. 152] (зауважимо, до речі, що її носіння до певної міри засуджувалося народною свідомістю аж до кінця 40-х рр. ХХ ст. — дівчина чи жінка, яка її носила, подекуди вважалась хворою [33, с. 50]), то під час виконання рухливих господарських робіт (замішування тіста, шинкування капусти) реальним було забруднення менструальними виділеннями як засобів виробництва, так і продуктів роботи (тіста у пікній діжі, наприклад).

Можливо, тому перевага під час випікання хліба надавалась, як виконавцю, старшій господині, яка могла бути вже й нефертильного віку, і розглядалась як істота фізіологічно стабільна (аніж жінка фертильна), наділяючись ознаками ритуальної чистоти.

Цілий ряд приписів стосовно випікання хліба стосується вагітної жінки:

а) на Здолбунівщині (пн. Волинь) вагітним заборонялось випікати хліб взагалі [3, арк. 80];

б) на Сокальщині (Волинь) вагітній жінці під час вироблення хліба не можна приплескувати його рукою, бо її дитина мала б прирослий язик [59, с. 254]. Така прикмета ґрунтується, очевидно, на засадах імітативної магії (рука, що імітувала язик, могла прилипати до хліба = прилипання = приростання язика). З іншого боку, прирослий у дитини язик був відхиленням від норми. Тому, можливо, увага тут зацікавлюється саме на ненормальності такої дії: по-перше, можливо, не заохочувалась участь вагітної жінки у процесі виготовлення та випікання хліба

(це тяжка робота, яка могла привести до втрати плоду), а, по-друге, можливо, мається на увазі те, що неправильною (неприродною) дією було саме *приплескування* боханця, що, очевидно, якимось чином мало спричинити випікання *неправильного* (нестандартного за формою, недостатньо високого) хліба, аналогічно, як неприродним, *неправильним*, є приростання язика у дитини;

а) на Катеринославщині тяжкі пологи передрікає жінці випікання хліба виключно з чистого житнього борошна — слід було б його змішати ще з якимось [40, с. 20]. А. Страхов пов'язує використання змішаного борошна як варіант панспермії, застосування якої в обрядах повинно забезпечити плодючість [40, с. 20].

Ритуально нечистою вважалась жінка після пологів. Такою вона залишалась, за церковними канонами, протягом 40 днів, після котрих в церкві читають над нею спеціальні очисні молитви. На Рівненщині побутує заборона на випікання хліба жінкою протягом 12 днів з моменту пологів (вважають, що «стоїть гріб відкритий; не мати, так дитина помре» [40, с. 20—21]). Загальнослов'янським є табу на замішування породілєю тіста до очищення [46, с. 399].

Ці заборони могли виникнути у зв'язку з тим, що випікання (замішування тіста) хліба було важкою роботою, яка могла сильно зашкодити ослабленому пологами організмові жінки.

Можливим також є виникнення цих приписів на основі уявлень про ритуальне «повне» та «порожнє» (бінарна опозиція «повний — порожній») [37, с. 145, 146]: жінка після пологів ставала «порожньою», а, отже, «негативною», «бідною» — несумісною з символікою хліба, одним словом. Припис виник через страх передачі антисимволіки «повноти» хлібові та можливі негативні наслідки його випікання.

Серед знарядь праці, призначених для виготовлення хліба, центральне місце посідала пікна діжка. Пов'язана зі сферою жіночих занять, вона осмислювалась як атрибут жінки і наділялась ризами одухотвореної істоти жіночої статі [11, с. 504; 14, с. 158; 16, с. 698; 25, с. 203; 35, с. 191; 45, с. 45, 46, 47]. За українськими повір'ями чоловікам заборонялось контактувати з цим бондарним виробом: «Якщо хлопець заглядатиме у пікну діжку,

то не будуть рости борода і вуса» [14, с. 158; 45, с. 47], — (таких парубків, висміюючи, називали «евтухами», очевидно, від турецького «евнух» — кастрат). Будь-які зміни стану діжі неодмінно мали спричинити наслідки для її володарки: тріск діжі провіщає смерть когось із сім'ї, а обруч, що тріснув на ній, — смерть господині (Полтавщина, Волинь) [35, с. 191; 45, с. 47; 53, с. 200]: «Ну, таке я чула, що кажуть, як тріснув обруч, то і як і вагітна жінка вдома, то може получитися аборт. Може дитина шось случитися. Як тріснув обруч і може якийсь бути случай» [4, арк. 113]; «Казали, часом, недобре. Ну, якась причина може бути в хазяйстві» [4, арк. 184]; «Ну, який трісне, то недобре було: то шось у сім'ї буде недобре» [3, арк. 27].

Виникнення такого повір'я могло спричинитись наступними уявленнями:

1. Діжа забезпечує заквашування тіста і збільшення його об'єму, що символічно осмислюється як прояв специфічно притаманної їй якості [45, с. 45], а також як зародження нового життя і ріст достатку (жіноче лоно вважалося пікною діжею, повною тіста, яка періодично наповнюється і порожніє [26, с. 415]). Відповідно, у випадку, коли тріскав обруч на пікній діжі, відбувалося дострокове, несвоєчасне народження тіста. Процес заквашування у такому випадку не був завершений, з такого тіста не виходив хліб. Тобто, процес був перерваний: він мав початок, але не мав позитивного закінчення, що вкрай негативно сприймалося у народній культурі. Таке явище могло асоціативно уявлятися як своєрідна аналогія викидня у жінки.

2. До того ж, випадки, коли тріскав обруч на діжі, був досить рідкісним: «Мені не було такого на віку, щоб вона трісла» [3, арк. 40], «Ну, то він як тріскає — він вже старий. Але, обично, на діжках пікних не тріскали, бо через то, що ми їх сохранияли: і мили, і витирали, і натирали, і шоб вони не ржавіли. То ми гляділи» [3, арк. 96]. Очевидно, тому така ситуація вважалась такою «небезпечною» власне через свою неприродність, як неприродним вважався викидень у вагітної жінки, смерть господині чи збитки у господарстві.

1. Стосовно збитків у господарстві, які провіщало руйнування обручів на діжі, то, маємо зазначити, причин виникнення вказаного повір'я є декілька:

а) Пікна діжа була досить вартісним домашнім начинням. Навіть якщо на ній тріскав обруч, то «другого набивали; ну, то добре чи недобре, але обруча брали, бо діжка то дорога була» [4, арк. 259]. Її берегли та доглядали, тому руйнування цього бондарного виробу вже розцінювалось як збитки у господарстві. Тому жінку, яка неохайно ставилась до пікної діжі, засуджували та висміювали: «Як колись, то казали. Пекла жінка хліб. Пекла, пекла і ту діжку не мила й не мила, й не мила. Ну, колись тільки обшкрябували, ну, ше обмиє часом, а потім того тіста положе, покине. Ну, і маленька така стала хлібина. Ну, а колись до кого ходили? До попа! Йдуть до попа: «Шо то зробити, шо діжка така стала?» А піп каже: «Діжа, діжа, треба віхтя і ножа!» Шо її треба вимити і вишкребати» [4, арк. 74—75], «Боже, спасі такого! Ну, шоб зацвила діжка — то вже не господиня, як зацвила діжка» [4, арк. 113], «Приходять два хлопці. І каже їден до другого: «Іван!» — «Шо?» — «Ти бачиш ту діжку?» — «Бачу!», а той каже: «Можеш сказати, чи воно з дерева, чи воно з сталі?» А хазяйка почула: «Не, хлопці, — каже, — як прийшла замуж сюди, то ше бручі було видно. А як вона захлюпалася, то ж і бручів не видно!» То вона така була хазяйка, шо вона ту діжку так довела, шо воно й бручів не видно» [4, арк. 132—133], «Поцвіте вона. То вже треба її не глядіти. Розсохнеться, розлетиться. То то вже дідовки (жебрачки. — А. З.) треба, шоб вона не гляділа» [4, арк. 143], «Діжку все глядіти: тре й вишкребати, тре й ополоснути. А то вона, певно шо, як не глядить, то й мохом заросте» [3, арк. 28].

б) Інформатори стверджують, що обручі на діжі, та й сама діжа, часто руйнувалась, розсихаючись, як від недогляду та неправильної експлуатації, так і від того, що нею тривалий час не користувались: «Ну, то чекайте: якщо вона стояла без діла вже, то обруч міг зісунутися і вона розсихалася» [4, арк. 204], «Вони, знаєте, якщо діжчина розсохлась, то ті обручі лопають, бо вони вже легенькі» [3, арк. 73]. Тривалу перерву у випіканні хліба могло спричинити досить багато факторів, які можна розподілити на дві групи: або не було кому пекти (тобто, помирала головна господиня, чи була важко хворою), або не було сировини (тоб-

то був голод, який однозначно асоціюється у народній свідомості із бідністю, смертю тощо). Таким чином ми можемо зробити висновок про те, що, очевидно, повір'я про те, що тріскання обручів та розпад пікної діжі призводять до смерті господині чи негараздів у господарстві, виникли на основі того, що розвал вказаного бондарного виробу був наслідком окреслених негараздів у господарстві. Логічно припустити, що початково розпад діжі був більше ознакою економічних чи життєвих негараздів у сім'ї. Потім, зважаючи на наведені нами аргументи, очевидно, із супутньої ознаки господарських проблем, у народній уяві розвал діжі перетворився у їх провісника.

За певних обставин хліб міг випікати чоловік (у тому числі в статусі голови сім'ї чи родини). Власне випадки такої девіації гендерних ролей можна розподілити у декілька груп:

- чоловік міг ставати основним виконавцем процесу хлібопечення у випадку хвороби, смерті чи тимчасової, проте тривалої відсутності жінки-господині, яка виконувала у конкретно взятій сім'ї (родині) таку роль і за відсутності адекватної їй заміни із числа жінок сім'ї (родини). Зокрема, стосовно цього інформатори з Волині стверджують: *«Ну, то що ж... мій батько хліб пік, як мати слаба була. В мене мати померла, мені було десять років, то батько хліб пік (місив, пік). Батько місив, місив — хліб пік. Як матір лежала слаба. Потім померла матір, то батько пік хліб»* [4, арк. 164]. Такі ситуації сприймалися у традиційному суспільстві як припустимі, без осуду (якщо не схвально, то, як мінімум, нейтрально) [30, с. 156];

- під час проживання поза домом, на значних відстанях від нього (на відхожих промислах) чоловіки змушені були випікати хлібні вироби власноруч. Зокрема, такі дані подає К. Мошинський (на Поліссі, перебуваючи на віддалених островах, пекли коржі на розпеченому глиняному току) [55, с. 262]; Т. Гонтар та М. Мушинка (лісоруби та вуглярі південної Лемківщини пекли прісні вироби на розпеченій кам'яній плиті просто у лісі) [17, с. 351]; Д. Еварницький (Яворницький) (козаки у бурдюгах — тимчасове житло, різновид зимівника — пекли хліб у печах-кам'янках) [48, с. 17]; М. Зубрицький (чоловік пік собі прісну «углянку» просто

під млином) [22, с. 2]. Вказані моменти сприймалися народною культурою загалом схвально;

- чоловік іноді особисто випікав печиво, що використовувалося у оказіональній обрядовості. Так, на Бойківщині газда власноруч випікав із ярого жита прісні калачики, які використовував під час ритуальної перевірки місця, обраного для зведення житла [39, с. 106]: *«А то ся робить пробу. Треба ярого жита, і треба змолоти в лівий бік. Потому свяченом водом замісити. Є такі прутики, з того, з лози, з верби, шо за рік виросте. Треба ті чотири прутики зламати. То-то штири колачки поставити на вугла штири. То як підлоги зав'язанні. Зав'язав підлоги, вечір поставив, а рано ся подивив. Якшо не чисте, то там єдно або два буде рушене. Його не буде, його з'їдять. Бо мерці ходять лише по свому пляцу»* [6, арк. 50]. Народна оцінка таких явищ неоднозначна, оскільки вказані звичаї належали до інтимної, не громадської сфери, і на загал не демонструвались;

- іноді виконавцем процесу випікання хліба стає син-первісток. Приготований ним хліб (від рубки дров до виймання з печі), за уявленнями, захищав від граду, пожеж, нападів птаства на посіви [26, с. 416; 53, с. 206; 58, с. 157]. Першу дитину, як і останню, наділяють надприродними здібностями: лікувати людей, впливати на погоду, бачити відьом [15, с. 358; 18, с. 170; 26, с. 416]. В. Войтович пов'язує уявлення про первістка як втілення надприродної сили тотемічного походження [15, с. 358]. Він також вважає, що у предків був звичай приносити первістка в жертву. Причину такої акції К. Мошинський вбачає в уявленнях про виняткову роль усього першородного, внаслідок чого воно мало належати Богові [15, с. 358]. Можливо, своєрідну жертву-замінник виконував хліб, якого первісток випікав. Хліб цей, очевидно, теж мав бути першим (всадженим у піч або вийнятим звідти). Для того, щоб такий засіб подіяв, наприклад, при пожежі, слід було його вкинути безпосередньо у вогонь [53, с. 206], тобто, на нашу думку, принести у жертву. Такі уявлення базуються, очевидно, на принципах контактної або імітативно-замісної магії, за якими хліб набував тих самих ексклюзивних характеристик, що і людина-первісток. До походження таких повір'їв дотичними, очевидно, є також уявлення про «життя і страждання хліба», за яким хліб вважався

живою істотою [31, с. 128—129; 42, с. 271; 52, с. 171—173], що, на нашу думку, додатково підкреслює слушність наших міркувань.

Зауважимо також, що допомога чоловіка жінці часом була зумовлена особистісно, тобто залежно від вдачі чоловіка та стилю стосунків подружжя [30, с. 156]. Найчастіше ж участь чоловіка-господаря у випіканні хліба обмежувалась підготовчими роботами, наприклад, випалюванням печі: «*Напалити в печі — то хлопи є, палять в печі. В мене от ше через дві хаті, то вона (сусідка. — А. З.) казала, шо на пироги чи на хліб, шо «Коля (чоловік. — А. З.) напалює піч»* [4, арк. 164].

Наведений матеріал спонукає до певних висновків.

1. В українській традиційній культурі була значна кількість фізіологічних та ритуально-світоглядних вимог до жінки-господині — основного виконавця акції хлібопечення у селянській родині.

2. Вимоги фізіологічного характеру засновані на гігієнічних уявленнях українців. Вони виключають можливість забруднення продуктів харчування (хліба в т. ч.) та їх псування через заборону господарської діяльності, пов'язаної з виготовленням їжі жінкою у період менструації, після статевого акту з чоловіком чи після пологів. Зважаючи на високу семіотичну вагу (сакралізацію) процесу хлібопечення (хліба в т. ч.), вимоги стосовно фізіологічної чистоти жінки ритуалізуються. Таким чином, за уявленнями українців, хліб не могла випікати не лише фізіологічно (з точки зору народних гігієнічних уявлень) нечиста жінка (у період регул, наприклад), а й ритуально «нечиста», коли статус нечистот їй надавався внаслідок контакту із «нечистими» (миша, наприклад) істотами чи мертвечиною.

3. Група приписів, що забороняла чи обмежувала випікання хліба вагітними жінками чи породіллями, спрямована, очевидно, на те, щоб вберегти їх ослаблений організм від надмірних фізичних перевантажень, що могли спричинити фатальні наслідки для здоров'я жінки.

4. На жінок, що випікали хліб, накладались певні обмеження у повсякденному житті: їм було заборонено вбивати змії, жаб, мишей; слід було дотримуватись приписів стосовно часових параметрів випікання хліба. Такі поведінкові стереотипи були спрямовані, в першу чергу, на забезпечення

випікання вдалого (їстівного) та ритуально «чистого» хліба. Більшість з них базується на традиційних зоологічних, темпоральних та світоглядних уявленнях українців.

5. Основним атрибутом жінки як хлібопекаря була пікна діжа. Семантичний зв'язок господині і діжі відобразився у комплексі повір'їв про те, що руйнування діжі неодмінно спричиняє смерть її власниці чи значні негаразди у хазяйстві. Такі уявлення виникли, очевидно, на основі того, що негативні зміни в стані вказаного бондарного виробу були реальними ознаками негараздів у родинному господарстві.

6. Іноді, найчастіше в екстремальних чи екстраординарних ситуаціях, головним хлібопекарем родини міг ставати чоловік. Таке заняття чоловіка не зазвужувалось лише тоді, коли воно дійсно носило вимушений характер або відбувалось з ритуальною метою, що ще раз підтверджує чітку гендерну прив'язку акту хлібопечення до жінки-господині.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців», зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 2—5 червня 2010 р. у Шумському р-ні Тернопільської обл. — 133 арк.
2. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців», зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 27—29 червня 2010 р. у Турківському р-ні Львівської обл. — 73 арк.
3. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців», зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 27—29 серпня 2010 р. у Здолбунівському р-ні Рівненської обл. — 137 арк.
4. Архів ЛНУ ім. І. Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців», зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7—19 липня 2010 р. у Горохівському р-ні Волинської обл. — 336 арк.
5. Архів ЛНУ ім. І. Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців», зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7—13 липня 2011 р. у Бродівському та Радехівському р-нах Львівської обл. — 17 арк.
6. Архів ЛНУ ім. І. Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Будівельна обрядовість», зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7—21 липня 2005 року у Старосамбірському р-ні Львівської обл. — 58 арк.

7. Агапкина Т.А. Месячные / Т.А. Агапкина // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 2004. — Т. 3: К (Круг) — П (Перепелка). — С. 241—245.
8. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія / Лідія Артюх. — К. : Наукова думка, 1977. — 152 с.
9. Балова В.А. Очерки Пошехонья. Вѣрованія / В.А. Балова // Этнографическое обозрѣніе. — М., 1901. — № 4. — С. 81—134.
10. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження / В.К. Борисенко. — К. : Наукова думка, 1988. — 189 с.
11. Боцяновскій В.Ф. Заговори противъ болѣзней, разныя повѣрья и примѣты. (Село Писки Житомирскаго уѣзда) / В.Ф. Боцяновскій // Живая старина. Периодическое издание отдѣлення Императорскаго русскаго географическаго общества. — Спб., 1895. — Вып. 3—4. — С. 499—504.
12. Бѣньковскій Ив. Народный взгляд на «нечистую женщину» / Ив. Бѣньковскій // Киевская Старина. — К., 1899. — Т. 65. — С. 128—131.
13. Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу / Хведір Вовк // Студії з української етнографії та антропології. — К. : Мистецтво, 1995. — С. 39—218.
14. Войтович В. Діжа / Валерій Войтович // Українська міфологія. — К. : Либідь, 2005. — С. 157—158.
15. Войтович В. Первак / Валерій Войтович // Українська міфологія. — К. : Либідь, 2005. — С. 358.
16. Г-овѣ М. Полѣ неодушевленныхъ предметовъ / М. Г-овѣ // Киевская Старина. — К., 1884. — № 4. — С. 698.
17. Гонтар Т. Харчування лемків / Т. Гонтар, М. Мушинка // Лемківщина: історико-етнографічне дослідження : у 2-х т. — Т. 1: Матеріальна культура. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1998. — С. 347—359.
18. Грушевська К. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства / Катерина Грушевська // Фольклористичні зошити. — Луцьк : Інститут культурної антропології, 2009. — Вип. 12. — С. 163—203.
19. Гура А.В. Змея / А.В. Гура // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 1999. — Т. 2: Д (Давать — брать) — К (Крошки). — С. 333—338.
20. Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции / А.В. Гура. — М. : Индрик, 1997. — 912 с.
21. Гура А.В. Смерть животных / А.В. Гура // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2012. — Т. 5: С (Сказка) — Я (Ящерица). — С. 71—74.
22. Зубрицький М. «Тісні роки». Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр. / Михайло Зубрицький // Записки НТШ. — Львів, 1898. — Т. 26. — С. 1—8.
23. Зюбровський А. Встановлення часових параметрів традиційного українського хлібопечення / Андрій Зюбровський // Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць / відповід. редактор П.М. Чернега. — Вип. 2. — К. : Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2012. — С. 368—380.
24. Зюбровський А. Традиційна основа випікання хліба на Рівненщині (за матеріалами польових досліджень Гошанького та Острозького районів Рівненської обл. у липні 2009 року) / Андрій Зюбровський // Народознавчі зошити. — Львів, 2010. — № 5—6. — С. 776—783.
25. Кабакова Г.И. Женица / Г.И. Кабакова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 1999. — Т. 2: Д (Давать — брать) — К (Крошки). — С. 205—208.
26. Кабакова Г.И. Ребенок первый, ребенок последний / Г.И. Кабакова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 2009. — Т. 4: П (Переправа через воду). — С (Сито). — С. 415—416.
27. Кабакова Г.И. Тело: Рука / Г.И. Кабакова // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2012. — Т. 5: С (Сказка) — Я (Ящерица). — С. 254—258.
28. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Кайндль ; пер. з нім. (за вид. 1894 р.) З.Ф. Пенюк ; післямова О.М. Масана. — Чернівці : Молодий буковинець, 2000. — 208 с. ; іл.
29. Кирчів Р. Етнографічне районування України / Роман Кирчів // Мала енциклопедія українського народознавства / за редакцією чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С. Павлука. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2007. — С. 184—186.
30. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.) / Оксана Кісь. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. — 271 с.
31. Кондратович О.П. Народний календар Волинського Полісся від свята до свята / Олександра Кондратович. — Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. — 200 с.
32. Кравченко В. Звичай в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали зібрані Кравченком Васильом / Василь Кравченко. — Житомир : Робітник, 1920. — 160 с.
33. Куриляк С. Моє село (Тур'є Буського району на Львівщині) / Степан Куриляк ; наукова апробація і «Вступне слово» Р. Кирчіва ; упорядк., підготовка

- текстів і примітки В. Дяківа. — Львів, 2010. — 144 с.
34. *Макарчук С.А.* Историко-этнографічні райони України: навч. посібн. / С.А. Макарчук. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — 352 с. ; іл.
  35. *Милорадович В.П.* Життьє-бытьє лубенского крестьянина / В.П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк ; вст. ст. А.П. Пономарьова ; іл. В.І. Гордієнка. — К. : Либідь, 1991. — С. 170—341.
  36. *Плотникова А.А.* Переступать, перешагивать / А.А. Плотникова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти томах / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 2009. — Т. 4: П (Переправа через воду). — С (Сито). — С. 13—16.
  37. *Плотникова А.А.* Полный-Пустой / А.А. Плотникова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 2009. — Т. 4: П (Переправа через воду) — С (Сито). — С. 145—147.
  38. *Пословицы, поговорки, крылатые слова, приметы и поверья, собранные в слободах Сагунах, Острогжского уезда Воронежской губ.* // Живая старина. Периодическое издание отделения Императорского русского географического общества. — Спб., 1905. — Вып. 1—2. — С. 141—180.
  39. *Сілецький Р.* Традиційна будівельна обрядовість українців / Роман Сілецький. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. — 428 с.
  40. *Страхов А.Б.* Культ хлеба у восточных славян. Опыт этнолингвистического исследования / Александр Страхов. — Мюнхен, 1991. — 246 с.
  41. *Сумцов Н.Ф.* Хлѣб въ обрядахъ и пѣсняхъ / Николай Сумцов. — Харьковъ : Типография Зильберберга, 1885. — 137 с.
  42. *Сумцовъ Н.Ф.* Этнографическій очеркъ / Николай Сумцов // Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния (репринтное издание). — Х. : САГА, 2007. — 346 с.
  43. *Терещенко А.* Бытъ русскаго народа / А. Терещенко. — Ч. 1: I. Народность; II. Жилища; III. Домоводство; IV. Нарядъ; V. Образ жизни; VI. Музыка. — Спб. : Въ типографіи Министерства внутреннихъ дѣлъ, 1848. — 507 с.
  44. *Толстая С.М.* Дождь / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 1999. — Т. 2: Д (Давать — брать) — К (Крошки). — С. 106—111.
  45. *Топорков А.Л.* Дежа / А.Л. Топорков // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — М., 1999. — Т. 2: Д (Давать — брать) — К (Крошки). — С. 45—49.
  46. *Чистов К.В.* Семейные обряды и обрядовый фольклор / К.В. Чистов // Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры / главный редактор акад. Бромлей Ю.В. — М. : Наука, 1987. — С. 396—416.
  47. *Шухевич В.О.* Гуцульщина. Перша і друга частини / Володимир Шухевич ; репринтне видання. — Верховина : Гуцульщина, 1997. — 352 с.
  48. *Эварницкій Д.И.* Запорожье въ остаткахъ старины и преданіяхъ народа. Часть II / Д.И. Эварницкій. — Спб., 1888. — С. 257.
  49. *Dąbrowska S.* Jak sobie lud wyobraża istoty świata nadprzyrodzonego / S. Dąbrowska // Wiśła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1903. — Т. 17. — Z. 1. — S. 94—97.
  50. *Gloger Z.* Przysłowia ludu z okolic Tykocina / Z. Gloger // Wiśła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1896. — Т. 10. — Z. 2. — S. 349—351.
  51. *Gustawicz B.* Podania, przesady i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody / B. Gustawicz // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1881. — Т. 5. — S. 102—186.
  52. *Kolberg O.* Pokucie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. — Kraków : Nakładem autora w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1889. — Т. 4. — 328 s.
  53. *Kopernicki I.* Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałów zebranych przez P. Zofiją Rokosowską we wsi Jurkowszczyźnie / Izidor Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1887. — Т. 11. — S. 130—228.
  54. *Kubiak I.* Chleb w tradycji ludowej / Irena Kubiak, Krzysztof Kubiak. — Warszawa, 1981. — 231 s.
  55. *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. — Kraków, 1929. — Część I: Kultura materialna. — 710 s.
  56. *Pietkiewicz Cz.* Higiena w życiu poleszuków / Cz. Pietkiewicz // Lud. — 1931. — Т. 30. — S. 14—35.
  57. *R. T.* Przyczynek do przesądów o babie i innych / R. T // Wiśła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1890. — Т. 4. — Z. 2. — S. 389—390.
  58. *Rokossowska Z.* Chleb. Jego znaczenie w przesądach, lecznictwie i codziennym życiu, zebrane na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim / Zofija Rokossowska // Wiśła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1899. — Т. 13. — Z. 1. — S. 153—158.
  59. *Sokalski B.* Powiat Sokalski pod względem etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. — Lwów : Z drukarni ludowej pod zarz. St. Baglego, 1899. — 496 s.
  60. *Ulanowska S.* Łotysze Inflant Polskich, a w szczególności z gminy Wielońskiej powiatu Rzeżyckiego. Obraz etnograficzny. Cz. II / S. Ulanowska // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1892. — Т. 16. — S. 104—218.

61. Zawiliński K. Przysłowia/ K. Zawiliński // Wiśła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1889. — Т. 3. — З. 1. — S. 212—217.

Andrii Zyubrovsky

ON TRADITIONAL BELIEFS, SIGNS, PRESCRIPTIONS, INTERDICTIONS, RESTRICTIONS AND CONCEPTS RELATED WITH THE MASTER-LADY AS A CHIEF BACKER OF EVERYDAY BREAD IN UKRAINIANS OF SOUTH-EASTERN ETHNOGRAPHIC REGION DURING THE LATE XIX TO XXI CC.

The paper has dealt with some realistic and ritual-worldview requests concerning the figure of master-lady as a main bread-backer in the traditional Ukrainian family. Author has launched his conclusion that mentioned requests were loaded with task to guarantee the backing of quality bread good enough for eating and suitable in ritual needs by means of limiting the possible negative influence of woman energies. On another hand, the complex of requests had to save the bread-backing women from the exhaustion caused the hard work on backing. In addition the author has considered some various ways for replacement of the bread-backing woman.

Keywords: bread backing, master-lady, the chthonic creatures, unclean woman, pregnancy, dough making, dough trough, man.

Андрій Зюбровський

ТРАДИЦИОННЫЕ ВЕРОВАНИЯ, ПРИМЕТЫ, ПРЕДПИСАНИЯ, ЗАПРЕТЫ, ОГРАНИЧЕНИЯ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С ЖЕНЩИНОЙ-ХОЗЯЙКОЙ — ОСНОВНЫМ ИСПОЛНИТЕЛЕМ ПРОЦЕССА ЕЖЕДНЕВНОГО ХЛЕБОПЕЧЕНИЯ У УКРАЙНЦЕВ ЮГО-ЗАПАДНОГО ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО РЕГИОНА в кон. XIX—XXI ст.

Данная статья посвящена анализу естественных и ритуально-мировоззренческих требований, ограничений и предписаний, относящихся к женщине-хозяйке как к основному исполнителю процесса хлебопечения в традиционной украинской семье. Автор приходит к заключению о том, что эти требования имели целью, прежде всего, обеспечение выпекания хлеба, приемлемого как с потребительской, так и ритуальной точек зрения; необходимое качество хлеба достигалось, в частности путем ограничения, нивелирования или регламентации возможного отрицательного влияния со стороны занятой этой работой женщины. С другой стороны, комплекс указанных предписаний оберегал хозяйку от чрезмерных нагрузок, которые могли возникать как следствие работы по выпечке хлеба, и негативно влиять на состояние ее здоровья.

Ключевые слова: выпекание хлеба, женщина-хозяйка, хтонические существа, нечистая женщина, беременность, замешивание теста, хлебная дежа, первенец, мужчина.